

цьому світі. Та слід пам'ятати, що в міфології сп'яніння набуває значення священного стану, оскільки прирівнюється до всіх інших галюциногенних станів. До того ж, Т.Шевченко робить заяву про, говорячи сучасними словами, принципову маргінальність свого героя — його відмову від участі в житейській суєті, в повсякденній боротьбі за місце під сонцем, як і від пошуків раю, що отримує вираз у його роздумах, наведених у вступі-передмові до поеми (“Отак, ідучи попідтинню З бенкету п'яний уночі, Я міркував собі йдучи...”). Власне, автор експлікує тут сквородинівську життєву позицію героя-епікурейця не від світу сього — самотина, спокій і радість, споглядальність, неучасть, відсторонення: “...а що ж то я?! Ось що, добрі люди: Я гуляю, бенкетую В неділю і в будень” (пор.: “Не орю, ані сію, ані купую, ані воїнствую — відкидаю усяке життєве піклування”). Однак саме це й уможливорює йому шлях до надзнання, до яснобачення, до одкровення, відкриває потаємну істину про цей світ, включаючи його в живий потік історії, а водночас дозволяючи підвестися над ним і поглянути на нього з позицій вічності, охоплюючи і його географічну протяглість, і часову глибочінь та височінь (від минувшини до віртуального майбуття). Тож не дарма в кінці поеми цей гіркий п'яниця прямо прирівнюється до юродивого, тобто блаженного (що, знову ж таки, корелює з парадоксальним фольклорним протиставленням духовного і соціального статусів): “Отак-то Приснилося диво. Чудне якесь!., таке тільки Сниться юродивим Та п'яницям”. А відтак цінність його тривершинної візії підноситься до рівня об'єктивної істини: “Не здивуйте, Брати любі, милі. Що не своє розказав вам, А те, що приснилось”. Отримане вві сні одкровення протистоїть профанному — офіційному — знанню “віршомазів”, яким не можна йняти віри. З уявної мандрівки ліричний герой повертається збагачений сакральним істинним знанням про світ, виправдовуючи таким чином епіграф до поеми, взятий із Євангелія від Іоанна: “Дух истинны, егоже мир не может прияти, яко не видит его, ниже знает его”. І ось тут композиція поеми замикається в суцільне кільце — її фінал повертає читача до вихідної точки.

Василь Яременко

“ДОБРІ ЖНИВА КОЛИСЬ-ТО БУДУТЬ...”

(Християнська наповненість Шевченкового “Букваря”)

Наприкінці 50-х років XIX століття нова хвиля українського національного пробудження особливо зримо піднялася у справі організації недільних шкіл з рідною мовою навчання. “Ледве чи було на Україні таке місто, де б не було школи недільної”,¹ — відзначав О.Кониський. Нагальність цієї справи для українства посилювалася ще й тією обставиною, що у той час на Правобережній Україні, за висловом французького історика Данієля Бовуа, розпочалася справжня війна за просвіту: “смертельний двобій” між поляками, які хотіли зберегти свій вплив, та росіянами, які хотіли “заволодіти душами українців”². Реалізуючи благородні наміри, якими переймалися ще кирило-методіївці, Тарас Шевченко

¹ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. — К., 1991. — С. 581.

² Див: Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831 — 1861). — К., 1996. — С. 122.

планує підготувати та видати низку доступних посібників для початкової освіти українців: буквар, лічбу (арифметику), етнографію, історію, географію. "Якби Бог поміг оце мале діло зробити, то велике само б зробилося",³ – наголошував він на важливості цієї роботи у листі до М.Чалого від 4 січня 1861 року. Тяжка хвороба передчасно урвала життя поета і він устиг укласти лише "Букварь южнорусский". Працю над ним відносять до вересня – початку листопада 1860 року, а друкування накладом 10 000 примірників і коштом самого автора – до кінця грудня, хоча на обкладинці час видання позначено вже наступним роком. "Буквар" був розрахований передусім на вже зрілих віком і досвідом учнів недільних шкіл, серед яких, як писав Шевченкові М.Чалий, "сидять і бородані літ за сорок"⁴. Ця книжечка була найдешевшою з-поміж подібних видань. Так, Л.Яценко у своїй "Граматці" 1862 року повідомляв, що на 1 січня 1862 року видані й реалізуються через нього в Московському університеті за такими цінами: "Букварь южнорусский" Т.Шевченка – 6 шагів; "Граматка" П.Куліша і "Українська граматка" І.Деркача – по 10 шагів; "Домашня наука" К. Шейковського – 16 шагів; "Українська абетка" М.Гацука – 30 шагів⁵. Прикметно, що в цьому переліку відсутня "Граматка" О.Строніна, яку різко критикував Шевченко⁶. М.Лєсков у своїх спогадах так переказує ті критичні висловлювання, почуті ним від уже смертельно хворого поета: "Чи знаєте ви ось цю книжечку?" – він показав мені "Граматку". Я відповів ствердно. "Ану ж, як знаєте, то скажіть мені, для кого вона писана?". "Як для кого?" – відповів я на запитання іншим запитанням. "А так, для кого? Бо я не знаю, для кого, тільки не для тих, кого треба навчити розуму". Я постарався ухилитися од відповіді і завів мову про недільні школи, але поет не слухав мене і, очевидно, продовжував думати про "Граматку"⁷.

Про те, що з боку Шевченка при підготовці підручника, склад якого, за словами П.Зайцева, "автор добре і глибоко продумав"⁸, мав місце концептуальний підхід, свідчать (хай і побіжно), крім самого тексту, такі факти: особлива турбота Шевченка за "протягування" цієї книжечки через світську і церковну цензуру та за її поширення; певні ремінісценції ваги свого "малого діла" в поезії "Не нарікаю я на Бога"⁹; продумано-критичні поетові судження про інші українські букварі¹⁰; високе поцінування Кулішевої "Граматки" 1857 року і певне використання її змісту з одночасними власними підходами та міркуваннями, за що промовляє перенесення друкування "Букваря" із Кулішевої друкарні до менш пристосованої – Гогенфельденової¹¹. Гадаємо, що невисока оцінка останньої прижиттєвої книжки Шевченка багатьма його сучасниками (П.Куліш, В.Лобода, Д.Пильчиков, О.Кониський, учитель із Києва Б.Познанський) та нинішніми науковцями (І.Коровицький, М.Антонович)¹² ґрунтується не стільки на абсолютизації методично-педагогічних критеріїв при оцінці такого роду видань, скільки на ігноруванні функціонально-світоглядного спрямування книжки. Адже, якщо спиратися на

³ Шевченко Т. Повне зібрання творів у шести томах. – Т.6. – К., 1964. – С. 277.

⁴ Див.: Листи до Тараса Шевченка. – К., 1993. – С. 161.

⁵ Яценко Л. Граматка задля українського люду. – М., 1862. – С. 22

⁶ Див.: Кониський О. Цит. праця. – С. 581.

⁷ Лєсков М.С. Остання зустріч і остання розлука з Шевченком // Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982. – С. 381.

⁸ Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – К., 1994. – С. 372.

⁹ Див.: Антонович М. Декілька зауважень до Шевченкового вірша "Не нарікаю я на Бога" // Сучасність. – 2000. – № 5. – С. 116.

¹⁰ Див.: Лєсков М.С. Цит. праця. – С. 381.

¹¹ Див.: Яцок В. Кобзаревий «Буквар» / Буквар південноруський 1861 року. Фототипічне видання / Упоряд. М. М. Іляш. – К., 1991. – С. 54 – 55; Зайцев П. Цит. праця. – С. 372.

¹² Див.: Антонович М. Цит. праця. – С. 116 – 117.

спогади М.Лєскова та сам "Буквар", Шевченкове кредо стосовно його призначення можна виразити формулою: вчити не лише і не так грамоти, як передусім мудрості й розуму, що спрагло вбирає християнські істини і керується ними. Не випадково на титульній сторінці "Букваря" бачимо зображення хреста, а на останній – сови, яка ще з античних часів (культ Афіни – Мінерви) у багатьох народів вважається символом знання та мудрості, долання темноти. А в поезії "Не нарікаю я на Бога" читаємо: "Розвернися ж на всі боки Ниво-десятино! Та посійся не словами, А розумом, ниво!".

На титульній сторінці слово "Букварь", на відміну від "южнорусский", подане церковно-слов'янським бароковим шрифтом, який умовно називають козацьким¹³. Такі літери знаходимо, наприклад, на титулах "Службника" 1629 року¹⁴, "Літургікону" 1692 року Л.Тарасевича¹⁵ або "Правила к божественному причащенію" XVIII століття¹⁶. Цим прийомом автор не лише відокремив цензурно-вимушене "южнорусский", а й означив традиційно-релігійне спрямування посібника. На останнє вказує і те, що він не назвав, як інші укладачі, свою книжечку "Грамоткою", а таки залишив узвичаєну і точнішу назву – "Буквар". "За джерело морального виховання Шевченко вважав християнську релігію, Христову науку. Адже ж все життя прагнув того, щоб люди стали "синами Сонця Правди" – справді Христовими синами. Тому й не дивно, що половину свого букварика він заповнив релігійним змістом",¹⁷ – констатував ще П.Зайцев. Варто пильніше приглянутись до того змісту.

Розпочинається книжка абеткою з друкованих літер та десятичним цифровим рядом, а далі, в розділі "Склади", йдуть шість уривків із Шевченкових переспівів "Псалмів Давидових", призначені для читання по складах. Вони були і в Кулішевій "Грамотці", але називалися "уроками", а не "стихами"¹⁸. Підбір і розташування псалмів векторне, бо ніби окреслюється шлях від земного до небесного, до Божественного в собі, до спасіння. Тематично, за прийнятою класифікацією, спочатку йдуть строфи із псалмів історично-повчального характеру (132-й, 53-й, 12-й), далі – на прославу Господа-Бога (2 строфи із 93-го), і на завершення – на прославу Бога (149-й). За змістом маємо числову схему 1 – 2 – 2 – 1: потреба єдинодумствія в пізнанні Божих і людських Правд (вірш 1) – віра і молитва як засіб такого пізнання (вірші 2,3) – надія на правий Божий суд і Божу справедливість (вірші 4,5) – торжество Божої справедливості (вірш 6), але переважно ще як воздання, відплати, а не в формі "всетворящої Любові", яка буде вже в Новому Завіті. Тому логічним, – рівночасно і з методичного і з теологічного погляду, – стало повернення "на круги своя" – до першого структурного елементу, тобто псалму 132 ("Чи є що краще лучче в світі"). Він і подається, тепер уже повністю, для закріплення вивченого відразу після "складів"¹⁹, а не губиться, як у розділі "Читаннє по верхам" Кулішевої "Грамотки", серед інших псалмів та, як нам здається, не зовсім вдалих до них пояснень ("наука")²⁰. Ідеї братолюбія, Віри і Надії на Божу благодать, що пронизують цей переспів, мали підвести учнів до належного

¹³ Див.: Дзира Я. Козацький правопис поета. Чи маємо академічне видання Шевченка? // Літературна Україна. – 1994. – 10 березня. – С. 3.

¹⁴ Див.: Степовик Д.В. Українська графіка XVI-XVII століть. Еволюція образної системи. – К., 1982. – С. 244.

¹⁵ Див.: Степовик Д. Олександр Тарасевич. – К., 1975. – С. 65.

¹⁶ Див.: Макаров А. Світло українського бароко. – К., 1994. – С. 242.

¹⁷ Зайцев П. Цит. праця. – С. 368.

¹⁸ Див.: Куліш П. Грамотка. С.-Пб., 1857. – С. 8 – 9.

¹⁹ Див.: Шевченко Т. Букварь южнорусской 1861 року. – С.-Пб., 1861. – С. 7.

²⁰ Див.: Куліш П. Цит. праця. – С. 15 – 26.

усвідомлення Євангельської Науки. До такого сприйняття спонукає і прикінцева (після трикрапки) частина псалма. Вона особливо переповнена християнськими лексемами і є цілком авторською (подібного закінчення немає в оригіналі). Саме цей Шевченків псалом навіть своєю конструкцією, не кажучи про зміст, ніби сполучає старозавітні і новозавітні цінності в християнстві. Шевченко обрав цей історично-повчальний псалом як “закріплювальний” ще й тому, що в ньому виразно прочитується ідея єдності і згоди, така важлива і потрібна для українців на їхньому шляху до “сем’ї тієї великої”, до “дому тихих”.

Власне, про Христову науку Любові розповідається вже у другому розділі “Букваря”, який називається “Молитви”. Доречно нагадати: в християнстві молитва є центральним елементом культу, що забезпечує сходження від зовнішньої (мирської) до внутрішньої людини, а відтак — її спасіння. Отці Церкви вище молитви як чесноти ставили лише Любов, бо молитва — чеснота особиста, а Любов — всеосяжна і є суттю християнської релігії. З вражаючим лаконізмом і простотою автор подає процес становлення християнської релігії і Церкви з одночасним викладом основних християнських цінностей. При цьому Шевченко ретельно (збереглися чорнові варіанти кількох молитов) створює власний стиль викладу, не порушуючи у формулюваннях основних православних правд віри. Тут ми помічаємо стосовно історії християнства таку особливість Шевченкового генія, як унікальна концентрація змісту та часопростору (а не лише його злитість, про що мовиться у положеннях М.Бахтіна про хронотопи), що яскраво проявилася насамперед в поезії і малярстві. Структурно цей розділ складається з трьох частин, що відповідає християнській символіці. Кожний із компонентів — це означення віх становлення Єдиної, Святої, Соборної і Апостольської Церкви. Перший — наріжні євангельсько-апостольські часи. Другий — мучеництво і долання єресей (“найшлись лже-учителі і лже-пророки”), соборне вироблення Символу Віри. Третій (дуже характерний) — реакція на посилення формалізму в нормативному християнстві, на певне ігнорування його дієвого спрямування, що відбилосся, зокрема, в аскетизмі і чернецтві (“...і Правдоучителі сховалися в дебрі і вертепи; побудували собі скити, келії і святії монастирі”). Дослідники вважають, що “чернецтво стало реакцією на “змирщення” Церкви, на компроміси зі світом”, воно “на багато літ стало для Церкви формою зречення від усього, що могло б відвести людину від Христа”²¹. Припущення Л. Плюща, що в цій частині Шевченко мав на увазі проблему протистояння в Церкві в часи її формування²², вагомо підпирає такий факт: в одному із чорнових варіантів стояло: “беззаконіє і неправда вкралися в душу і єпископа і пресвітора”, а не “в душу людську”, як у надрукованому остаточному тексті²³. Про те, що Шевченкові боліла згадка про використання тоді опонентами в богословських дискусіях державницької потуги, свідчить також його щоденниковий запис за 29 червня 1857 року²⁴.

Отже, в “Букварі” Шевченко залишає християнську Церкву вже посталою, але ще на порозі її активного втягування в орбіту політичного життя, коли практика деяких церковних провідників немов затіняє “святее правди слово”. Чи не тому саму назву “Церква”, яка ще тоді, до речі, була полісемантичною²⁵, ми зустрічаємо

²¹ Див.: *Энциклопедия для детей*. — Т.6. Ч.2. Религии мира. — М., 1998. — С. 200.

²² Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статтів. — К., 2001. — С. 231.

²³ Шевченко Т. Повне зібрання творів у шести томах. — Т.6. — К., 1964. — С. 374. — Примітки.

²⁴ Див.: Шевченко Т. Дневник. Автобиография: Автографы. — К., 1972.

²⁵ Див.: *Христианство: Энциклопедический словарь*: В 3 т. — М.: Большая энциклопедия, 1995. — Т.3: Т — Я. — С. 218.

в цьому розділі лише один раз і в дуже важливому смислово контексті: Св. Єфрем Сирін навчав людей “і в Церкві і на улиці”. Але мотив “Дому Божого” надалі потужно зринає в “Думі про пирятинського поповича Олексія”²⁶. Весь розділ об’єднує ідея утвердження двох найбільших заповідей у християнстві – Заповідей Любові. “Ісус Христос, син Божий Святим Духом, воплощений од пречистої і пренепорочної Диви Марії, навчав людей беззаконних слову правди і любові, єдиному святому закону”,²⁷ – пише Шевченко. Помічено, що для Л.Толстого заповідь про любов до ближнього була єдиною дійсною Божою заповіддю²⁸. Якоюсь мірою таке судження стосується і Шевченка, якщо враховувати двоєдину сутність Заповідей Любові. Підтвердженням цього є і те, що він для зразка рукописного письма в “Букварі” подає (як свого часу за епіграф до програмного “Послання”) слова із Першого соборного послання Святого апостола Івана: “А ще, хто рече, яко люблю Бога, а брата свого ненавидить – лож єсть!” (I Ів.: 4, 20). Таку саму світоглядну функцію виконує й інший зразок – прислівна строфа: “Де єсть добрі люди, Там і правда буде, А де кривда буде, Там добра не буде”. Для Шевченка, як і для І.Франка, любов до Бога та ближнього ототожнюється з любов’ю до добра і справедливості, до правди в найширшому, християнському, значенні цього слова; вона конкретизується в цих категоріях.

В розділі “Лічба” для ілюстрації арифметичних дій та демонстрування геометричних фігур Шевченко не випадково вибрав квадрат із цифрами та рівносторонній трикутник²⁹. Адже в християнській символіці прямокутники і квадрати означали у ранні віки духовну присутність у місцях молитов Господа Ісуса Христа – світла невичірнього, а трикутник використовувався на ознаку пресвятої Трійці ще задовго до того, як стали зображувати Старозавітну Трійцю у вигляді трьох ангелів і Новозавітну Трійцю. Дмитро Степовик пише: “В катакомбній Церкві трикутник обов’язково рівносторонній. Цим стверджувався тринітарний догмат про рівність, нероздільність і незлитність осіб святої Трійці, проти чого виступали численні єретики-антитринітарії”³⁰.

Тексти “Букваря” засвідчують: у повній відповідності з ортодоксальним християнством Шевченко утверджував субстанційну тотожність Бога Отця і, “Святим Духом воплощеного”, Христа – Логоса (“Святеє Божеє слово”) як “святого, тихого, ясного, світла”³¹. Адже, як пояснює православний богослов О.Шмеман, “послане Богом світло – це Син Його Єдинородний, який завжди, не згасаючи, світив у пільмі світу і ось тепер явився у повноті Своєї слави”³². Також переконуємось, що Шевченко, на відміну від протестантів, високо ставив Передання: згадки про перший Вселенський Собор, Учителів Церкви, повний Символ Віри.

В оприлюдненому “Букварі” неточно вказано рік Нікейського собору: 315-й замість 325-го. Цю похибку, мабуть, було допущено при друкуванні книжечки, бо в збереженому уривку одного чорнового варіанту написано: “... тойді (325 року по народженні Христовим)”³³. Отже, надалі при передрукуванні текстів “Букваря” не можна тиражувати цю помилку.

²⁶ Див.: Шевченко Т. Букварь южнорусскій 1861 року. – С.-Пб., 1861. – С. 24.

²⁷ Там само. – С. 16.

²⁸ Подаю за: *Saniza I.* Не убий // Хроніка – 2000. – Вил. 39 – 40. – К., 2000. – С. 535.

²⁹ Шевченко Т. Букварь южнорусскій 1861 року. – С.-Пб., 1861. – С. 13.

³⁰ Степовик Д. Церковна іконографія ранніх віків християнства // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 4. – С. 90.

³¹ Шевченко Т. Букварь южнорусскій 1861 року. – С.-Пб., 1861. – С. 17.

³² Шмеман А., прот. За жизнь мира. – New York: Religions Books for Russia, 1983. – С. 15 – 16; Шмеман О. Життя світу // Дух і Літера, 2001. – № 7 – 8. – С. 317.

³³ Шевченко Т. Повне зібрання творів у шести томах – Т.6. – К., 1964. – С. 373. – Примітки.

Кожна із позначених в розділі християнських віх завершується текстом молитви. Уміщення "Отче наш" і "Символу Віри" пояснюється їхньою фундаментальністю. У Куліша вони, знову ж таки, губляться серед інших молитов, надрукованих старослов'янським шрифтом³⁴. Шевченків побратим не акцентував на складнощах і значенні становлення християнської Церкви. Складніше зрозуміти, чому із Отців Церкви, твори яких він добре знав³⁵, Шевченко згадав у 3-й частині саме Єфрема Сиріна (бл.306 – бл.373) та вмістив його молитву. Цього автора він виділяв і в своїх повістях. Так, у "Наймичці" старий Яким і молодий Марко привозять із Києва для себе саме твори Єфрема Сиріна та "Життя Святих Отців". Їх Марко читає в довгі осінні вечори для Якіма, який "слухав та оновлювався духом". Під час літування на пасіці Яким теж не розлучається із Сирінім³⁶. А в творі "Близнець" книга Єфрема Сиріна є вже оригінальним функціональним кодовим елементом твору, що допомагає краще зрозуміти і життєві колізії героїв твору, і його ідейне спрямування. Л.Плющ прочитав цей код. Дослідник вказав, що герой повісті Степан Петрович знайшов якраз у Сиріна відповідь на питання, чому при всій первісній однаковості близнят у них така різна доля: "...бо Єфрем Сирін відповідав на це питання: вчив про свободу й вибір людини, свободу, що лежить в основі відповідальності людини і в основі подвигу її, що веде до перемоги над потребою, природою, до звільнення від "влади зірок" та "стихій"³⁷. Оця вольова налаштованість вільного християнського вибору, яка, за І.Франком, є обов'язковою складовою правдивої релігійності³⁸, пронизує і текст вміщеної у "Букварі" молитви.

Патрологія подає такі відомості про яскраву постать Св.Єфрема Сиріна, які могли глибоко імпонувати Шевченкові: він був висвячений Св.Василієм Великим лише на диякона, бо від вищих висвячень відмовлявся; під час голоду продав усе майно, а одержані від продажу гроші роздав голодуючим землякам; його вважали єдиним письменником соборної старохристиянської церкви, який у віршах оспівував правди Христової віри (себто, догмати); і разом з тим, його твори "вільні від усякої догматичної спекуляції"; він більше акцентував на почуттях, ніж на розумі; "менше займався правдами віри, ніж етичними і аскетичними питаннями"³⁹. Його творчості також, за визначенням Г. В. Флоровського, були властиві: космічні мотиви, "гарячий" стиль проповіді, біблеїзм⁴⁰. Єфрем Сирін гостро картав лицемірів, циніків, фарисеїв: "Зовні ми смиренні, хоча вдача у нас жорстока й люта; зовні ми побожні, насправді ж убивці; зовні повні любові, а по правді – вороги; зовні – приятні, а всередині – ненависники; зовні подвижники, а характером – тля для подвижників...; зовні лагідні, а всередині – зарозумілі"⁴¹. Всі ці мотиви та риси були дуже притаманними і Шевченкові музи. Пригадаймо: "Над землею летять літа..." ("Чигрине, Чигрине..."), "Ви любите на братові Шкуру, а не душу..." ("Кавказ") та ін. Принагідно зазначу, що дуже важливо дослідити, які праці Отців Церкви (і, зокрема, Єфрема Сиріна) читав Шевченко. Можливо, це було "Добролюбіє" Ісаака Сиріна, перекладене Паїсієм Величковським⁴², де містилися і твори Єфрема Сиріна. Про цього учителя Церкви потрібно помістити відповідну інформацію у Шевченківській енциклопедії.

³⁴ Див.: Куліш П. Граматка. С.-Пб., 1857. – С. 144 – 145.

³⁵ Див.: Плющ А. Цит. вид. – С. 351.

³⁶ Шевченко Т. Повне зібрання творів у шести томах. – Т.3. – К., 1964. – С. 3.

³⁷ Плющ А. Цит. вид. – С. 220. – Примітка.

³⁸ Франко І. Радикали і релігія // Зібрання творів: У 50-ти томах. – К., 1986. – Т. 45. – С. 268.

³⁹ Див.: о.Лоба В. Патрологія: життя, письма і вчення Отців Церкви. – А., 1998. – С. 521 – 525.

⁴⁰ Подаю за: Святий Єфрем Сирійський. Подвижницькі настанови. – А., 2002. – С.13, 15, 18.

⁴¹ Там само. – С. 57.

⁴² Див.: Плющ А. Цит. вид. – С. 263 – 264.

Олександр Мень зазначав, що Святий Єфрем по суті присвятив свою діяльність проповіді покаяння, яка є першою сходинкою на шляху до Царства Божого. Цей знаменитий священик – богослов ХХ століття – наголошує: “Подібно до пророка Ієремії, він ридав за ті беззаконня, які коїлися навколо нього. Скорбота його була глибокою і наклала відбиток на його творчість: він став ніби сумлінням людства перед Богом, і тому вже впродовж віків дивовижні рядки Єфрема Сиріна живуть у серцях людей”⁴³.

Шевченкові, котрий кохався в хоровому співі, могли також подобатися “дивовижної краси молитви і піснеспіви” Св. Єфрема Сирійця, що бралися до літургійного вжитку. До них належить і включена до “Букваря” молитва “Господи і Владико живота мого”, що співається на великопісній вечірні⁴⁴. За своїм змістом вона ніби підсумовує розділ, бо в її трьох частинах якнайточніше відбилися ціннісні орієнтири християнина: відкидається найгірше (дух неробства, досади, любоврастя або пристрасті, марнослів’я), підносяться найголовніші чесноти (дух добротності, смиренномудрості, терпіння, любові) і в натхненному рвйному пориві утверджується особистісний шлях до спасіння через покаяння і Любов (“Гей, Господи Царю, даруй мені...”). На наш погляд, ця молитва добре віддзеркалює Шевченкову скерованість на християнство як на зигдущу релігію з цілковитою свободою вибору, як на джерело життя (вітаїстичний аспект), та відповідно орієнтує й користувачів підручника. Мабуть, не випадково й О. Пушкін був теж зачарований цим текстом Св. Єфрема Сиріна, поетично переспівавши його у своїй чи не єдиній поезії-молитві “Отцы пустынники и жены непорочны”. Російський геній писав, що складено безліч божественних молитов: “...Но ни одна из них меня не умиляет, Как та, которую священник повторяет Во дни печальные Великого поста; Всех чаще мне она приходит на уста И падшего крепит неведомою силой...”.

“З релігійним змістом “Букваря”, – як точно помітив Б.Лепкий, – гармонізує світський”⁴⁵. Додамо, що друга частина не лише узгоджується з попередньою, а і є її логічним продовженням. На відміну від “Граматики” Куліша, яка містить епічні твори історичного спрямування⁴⁶, тут подано, дійсно, дві найкращі, – і з духовного, і з мовно-стилістичного погляду, – думи виразної релігійної наповненості: “Про пирятинського поповича Олексія” і “Про Марусю попівну Богуславку”. “У першій – фарисейське лицемірство стає причиною кари Божої, а щире каєття – причиною ласки. У другій – лакомство нещасне веде українську душу в неволю і віддаляє її від ясних зір і тихих вод, від краю веселого й миру хрещеного”⁴⁷. Обидві думи ілюструють, як згадані перед тим християнські істини проявляються і закріплюються в свідомості української людини, особливо коли вона опинилася в критичній життєвій ситуації. В.Пахаренко вважає, що в першій думі у сцені відплати гріха показано певне ставлення українців до освіченості: вона “викликала особливу повагу, але тільки тоді, коли продовжувала собою духовні чесноти, а не заступала їх”⁴⁸. Саме цей, суто християнський мотив, був особливо близький Шевченкові. Вченість не повинна заступати християнських чеснот, Божа наука повинна мати пріоритет перед світською – такою є ідея Шевченкового “Букваря”. Може, тому він не містив, як Кулішева “Граматику”, термінів “урок” і “наука”. Ідея покладання на Божу волю і Боже Спасіння в “роковий день Великдень” пронизує й думу “Про Марусю попівну Богуславку”. Підбір прислів’їв до останнього розділу теж засвідчує, що автор керувався

⁴³ Мень А. История религии: В 2 кн. – Кн. 2: Пути христианства: Учебн. пособие. – М., 1997. – С. 94.

⁴⁴ Див.: Лаба В. Цит. праця. – С. 524.

⁴⁵ Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. – К., 1994. – С. 158.

⁴⁶ Див.: Куліш П. Цит. вид. – С. 27 – 40.

⁴⁷ Лепкий Б. Цит. праця. – С. 158.

⁴⁸ Пахаренко В. Незбагнений апостол. – Черкаси, 1999. – С. 39.

християнським мірилом, проявивши при цьому своє високе художньо-естетичне чуття. Всі зразки дуже образні, ритмічні, з оригінальним українським колоритом. Добір вдалий, ніж у Куліша: більше зосередження вмісту, прочитання якого вимагає чималих інтелектуальних зусиль, з одночасним домінуванням морального християнського компонента в кожній із паремій.

Як уже мовилося, сучасники Тараса Шевченка не зрозуміли християнської висоти його "Букваря". "Найболючіше Шевченко сприйняв дотепне і, ніде правди діти, влучно-злісне зауваження Куліша про те, що "Шевченко починав "Кобзарем", а скінчив "Букварем",⁴⁹ — пише уже в наші дні Марко Антонович. Не можу з цим погодитися. Шевченко сприйняв в'їдливу репліку Куліша найболючіше не тому, що вона була "влучно-злісною", а якраз навпаки — була необ'єктивно-злісною. Методичному вдосконаленню навчальної літератури немає меж. Натомість Шевченків "Буквар" має унікальне морально-етичне і виховне спрямування. Він не був звичайним підручником. Тому можна вважати, що автор "Букваря" у поезії "Не нарікаю я на Бога" цілком тверезо оцінював свою працю на громадсько-просвітницькому полі...

"Буквар" дає багатий матеріал для вивчення і розуміння релігійності Тараса Шевченка взагалі і його ставлення до християнства зокрема. Порівняння з подібними виданнями виявляє унікальні властивості цієї книжечки, які ще чекають свого ретельного осмислення та використання в дидактичній, катехітичній і, навіть, богослужбній (лексика і стиль) практиці. Педагогічно-християнська висота Шевченкового "Букваря" ще й досі належно не поцінована. І мимоволі напрошується аналогія із "Вибраними місцями" Миколи Гоголя...

На мою думку, в "Букварі" Шевченка, як і у всій його творчості, яскраво проявилася феноменальна здатність автора досягати за допомогою релігійної символіки (ще недавно цілком доступної для загалу) надзвичайної смислової глибини, яка, проте, легко прочитується, коли ми, послуговуючись висловом Сергія Аверінцева, "вживаємося" у зміст символу.

м. Хмельницький

⁴⁹ Антонович М. Цит. праця. — С. 116.

КНИЖНИК-REVIEW. — 2004. — №2.

Друкується інтерв'ю з Богданом Жолдаком. Костянтин Родик розмірковує про творчість Б.Грабала, а також про книжку Б.Жолдака "Топінамбур, сину", Сергій Грабовський — про роман Ю. Винничука "Мальва Ланда". Максим Стріха рецензує вибране В. Стуса "Палімпсест", Марічка Набока — книжку "Улюблені англійські вірші". Вадим Дишкант рецензує книжку П. Йогананди "Вино містики. Духовний погляд на "Рубаят" Омара Хайяма". Ігор Бондар-Терещенко розмірковує

про перекладні книжки видавництва "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА". Тетяна Щербаченко аналізує книжку "Улюблені вірші-2". Святослав Караванський подає поради майбутнім редакторам.

